

Zbigniew Dziemianko

Kształtowanie postaw obywatelskich i patriotycznych przez polskie organizacje przysposobienia wojskowego w dwudziestoleciu międzywojennym

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 1, 70-75

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew DZIEMIANKO

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

**KSZTAŁTOWANIE POSTAW OBYWATELSKICH I PATRIOTYCZNYCH
PRZEZ POLSKIE ORGANIZACJE PRZYSPOSOBIENIA WOJSKOWEGO
W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM**

Działania bojowe I wojny światowej spowodowały nie tylko rewolucyjne zmiany w zakresie uzbrojenia i sposobów prowadzenia walki, ale także w metodach szkolenia żołnierza. Wojna przetworzyła się w walkę rezerw, gdzie rezerwą stało się całe społeczeństwo, z absolutnie wszystkimi swoimi zasobami. Ponadto zmagania wojenne pokazały, jak ważnym elementem szkolenia żołnierza jest jego odporność psychofizyczna, że o zwycięstwie w wojnie decyduje: stan liczebny armii; stan techniczny uzbrojenia oraz w dużym stopniu czynnik moralny – patriotyzm i wola walki całego społeczeństwa. O możliwościach obronnych państwa nie decydowała tylko wartość samej armii stałej, ale także morale całego społeczeństwa, które w chwili zagrożenia wyzwalałoby wolę obrony niepodległości.¹

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku głównym zadaniem, jakie stanęło przed państwem, było ugruntowanie niepodległego bytu oraz zapewnienie bezpieczeństwa w najbliższej przyszłości. Główne zadania w tej dziedzinie miały wykonywać siły zbrojne, ale przygotowaniem obronnymi objęto całe społeczeństwo. Zdawano sobie sprawę, że do pomocy wojsku trzeba przygotować całe społeczeństwo. Przyniesienie wojskowe społeczeństwa polskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego było realizowane pod hasłem „naród pod bronią”. W warunkach Polski, która przez okres zaborów nie posiadała własnej armii ani organizacji paramilitarnych zajmujących się przygotowaniem młodzieży do służby wojskowej (nie licząc organizacji paramilitarnych działających na terenie Galicji), stawało to trudne zadania do realizacji przed organami do tego powołanymi.

Pierwszą komórką zajmującą się przysposobieniem wojskowym w Ministerstwie Spraw Wojskowych (MSWojsk.) był referat stowarzyszeń wojskowowychowawczych przy Oddziale II Sztabu Generalnego. W lipcu 1921 roku wraz z nową organizacją MSWojsk. powołano Wydział Przyniesienia Rezerw przy Oddziale III Sztabu Generalnego MSWojsk., który odpowiadał między innymi za współpracę ze stowarzyszeniami paramilitarnymi, udzielanie im pomocy materialnej, instruktorskiej oraz za opracowywanie programów i metod ich realizacji. Na jego czele stał ppłk Adam Koc. Ponadto przy Sztabie Generalnym funkcjonował Wydział Wychowania Fizycznego, którego kierownikiem był płk dr Władysław Osmólski. W 1922 roku wydział ten wszedł w skład Oddziału III Sztabu Generalnego MSWojsk. Ponadto w Dowództwach Okręgów Korpusów oraz w Powiatowych Komendach Uzupelnień działali oficerowie - instruktorzy odpowiedzialni za przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej. Do ich obowiązków należało prowadzenie współpracy ze wszystkimi stowarzyszeniami i organizacjami upoważnionymi przez MSWojsk. do prowadzenia przysposobienia wojskowego. Oficerowie ci

¹ J. Kęsik: *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939*. Wrocław 1998, s. 11-12

nie rozporządzając środkami finansowymi i materiałowymi niewiele mogli zrobić. Poza tym znaczna ilość tych stanowisk nie była obsadzona.

Ważnym etapem w rozwoju przysposobienia wojskowego było powołanie Dekretem Rady Ministrów z 25 kwietnia 1925 roku Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, pełniącą rolę organu doradczego i opiniotwórczego. Powstały także wojewódzkie i powiatowe rady wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, których zadaniem było propagowanie idei wychowania wojskowego i sportu oraz pobudzanie do prac w tym kierunku ogółu społeczeństwa, a także uzyskiwanie funduszy, terenów ćwiczeń, obiektów sportowych itp.²

Pomimo początkowego rozwoju działalność w zakresie przysposobienia wojskowego w Polsce uległa zahamowaniu ze względu na rywalizację różnych partii politycznych w tym zakresie oraz braku jednoznacznego stanowiska władz państwowych dotyczących kierunku rozwoju w tej dziedzinie. Problem przysposobienia wojskowego został rozwiązany dopiero po zamachu majowym. Nowy rząd już 28 stycznia 1927 roku powołał Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFIPW), który miał kierować wszelkimi pracami związanymi z powszechnym wychowaniem fizycznym i przysposobieniem wojskowym. Powołano wojewódzkie, powiatowe i miejskie komitety wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego jako organy współpracy społeczeństwa i organów państwowych w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego.³

Po roku 1927 następuje dynamiczny rozwój wszelkich form związanych z działalnością wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. 13 grudnia 1927 roku została wydana „Instrukcja wyszkolenia oddziałów przysposobienia wojskowego”. Przyjęto, że przysposobienie wojskowe ma na celu przygotowanie do służby wojskowej obywateli poza ramami sił zbrojnych i miało obejmować: wychowanie wojskowe, wychowanie fizyczne oraz wyszkolenie wojskowe. Przysposobieniem wojskowym objęto młodzież szkolną, akademicką, młodzież pozaszkolną oraz rezerwistów i kobiety. W ramach przysposobienia wojskowego na pierwszym miejscu stawiano wychowanie obywatelskie, którego celem miało być „wytrobienie uświadomienia narodowego i państwowego wśród członków oddziałów przysposobienia wojskowego”.⁴

W okresie dwudziestolecia międzywojennego działało w Polsce kilkadziesiąt organizacji, które dzielono na:

- związki kombatanckie wchodzące w skład Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny;
- organizacje przysposobienia wojskowego;
- towarzystwa wychowania fizycznego i społecznego;
- towarzystwa wychowania fizycznego i społecznego.

Do pierwszej grupy organizacji należała Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny została powołana w 1928 roku do prowadzenia szkolenia wojskowego, wychowania obywatelskiego i fizycznego. Skupiała związki rezerwistów i kom-

² A. Cwer: *Wychowanie proobronne młodzieży szkół średnich w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. „Przysposobienie Obronne Obrona Cywilna w Szkole” 1998, nr 2, s. 68-69

³ R. Rozwadowski: *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927-193*. Warszawa 2000, s. 25

⁴ L. Wyszczałski: *działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*. Warszawa 1995, s. 88

batantów. Ważniejsze z nich to: Związek Legionistów Polskich; Związek P.O.W.; Związek Legionistów Puławskich; Związek Żołnierzy I Polskiego Korpusu Wschodniego; Związek Inwalidów Wojennych; Legia Inwalidów; Związek b. Ochołników Armii Polskiej; Związek Ociemniałych Żołnierzy; Związek Sybiraków; Legion Śląski; Związek Oficerów w s.s. Związek b. Uczestników Straży Kolejowej; Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej we Francji; Związek Osadników; Związek Murmańczyków; Związek Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania 1863; Związek Oficerów Internowanych; Związek b. Członków Straży Obywatelskiej; Związek b. Kurierów I Brygady Legionów Polskich; Związek b. Powstańców Śląskich; Związek Obrońców Lwowa; Związek Weteranów Powstań Narodowych; Centralny Związek Marynarzy Rezerwy; Związek Powstańców i Wojaków OK VIII; Związek b. Wojskowych Polskich w Belgii; Związek Legionistek Polskich; Związek b. Drużyniaczek; Stowarzyszenie Peowiaczek; Stowarzyszenie Strzelczyń 1912-1914; Związek Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Polski.⁵

Do drugiej grupy organizacji przysposobienia wojskowego należały: hufce szkolne przysposobienia wojskowego, hufce pozaszkolne przysposobienia wojskowego Związku Strzeleckiego, przysposobienie wojskowe specjalne: lotnicze, wodne, konne, kolejowe, radiotechniczne, geograficzne, elektrotechniczne, kobiet, pocztowe, leśne oraz narciarskie. Do grupy towarzystw wychowania fizycznego i społecznego należały: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”; Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Męskiej; Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Żeńskiej; Katolicki Związek Młodzieży Męskiej; Katolicki Związek Młodzieży Żeńskiej; Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet; Organizacja Młodzieży Pracującej; Związek Młodych Pionierów; Związek Młodzieży Ludowej; Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici”; Legion Młodych; Y.M.C.A.; Rodzina Wojskowa; Stowarzyszenie Służby Obywatelskiej; Polski Biały Krzyż; Polski Czerwony Krzyż; Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej; Robotniczy Instytut Oświatowy im. Żeromskiego; Centralne Towarzystwo Ogrodów Jordanowskich; Straż Przednia.

Do towarzystw wychowania fizycznego i społecznego należały: Związek Polskich Związków Sportowych; Związek Dziennikarzy Sportowych; Centralny Akademicki Związek Sportowy; Centralny Związek Lekkoatletyki; Centralny Związek Piłki Nożnej; Centralny Związek Piłki Ręcznej; Centralny Związek Bokserski; Centralny Związek Atletyczny; Centralny Związek Tenisowy; Polski Związek Szermierczy; Polski Związek Hokeja na Lodzie; Polski Związek Hokeja na Trawie; Związek Towarzystw Kolarskich; Polski Związek Jeździecki; Polski Związek Łyżwiarski; Polski Związek Motocyklowy; Polski Związek Narciarski; Centralny Związek Pływacki; Centralny Związek Towarzystw Wioślarskich; Polski Związek Żeglarski; Polski Związek Kajakowy; Polski Związek Łuczników; Polski Związek Tenisa Stołowego; Polski Związek Sportów Głuchoniemych; Polski Związek Strzelectwa Sportowego; Związek Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych; Kobiety Klub Strzelecki; Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej; Aeroklub Rzeczypospolitej Polskiej; Centralny Związek WKS; Klub Kobiety „Sprawność”.

Wszystkie z wymienionych kilkudziesięciu organizacji zajmowały się przede wszystkim wychowaniem obywatelskim oraz w zależności od typu organizacji przysposobieniem wojskowym lub wychowaniem fizycznym. Ostatecznym celem każdej organizacji było wychowanie swych członków na świadomych obywateli pań-

⁵ Schemat Organizacji Komitetu Koordynacyjnego przy DOK I. CAW, akta W INO, I.300.68.25

stwa polskiego, kształtowanie postaw obywatelskich i patriotycznych. Nie można było w tej dziedzinie odrębnie traktować zagadnień wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego czy wychowania patriotycznego. Wszystkie one miały służyć potrzebom obrony państwa i wychowania obywatelskiego.

Organizacje przysposobienia wojskowego, sportowe i społeczne w okresie międzywojennym w Polsce stawiały sobie następujące zadania mające służyć kształtowaniu postaw obywatelskich i patriotycznych:

- 1) Rozwijać i utrzymywać uczucie miłości ojczyzny przywiązania do własnego Państwa, poszanowania przeszłości dziejowej i kultury narodu i państwa polskiego oraz cześć dla tradycji niepodległości.
- 2) Ugruntować elementarne zasady religijne, moralne, uczciwość myślenia, prawdomówność, rzetelność, poczucie godności osobistej, honor, obowiązkowość.
- 3) Rozwijać kult tradycji rycerskiej, cześć dla wielkich wodzów i trudu żołnierskiego, a szczególności wszczepiać cześć i posłuszeństwo dla wskazań ideowych odnowiciela Polski Marszałka Józefa Piłsudskiego oraz zaufaniu i miłości dla Naczelnego Wodza.
- 4) Utrzymywać głębokie przekonanie że każdy obywatel musi psychicznie się czuć zawsze żołnierzem i przyzwyczajając do postępowania w życiu codziennym zgodnie z ideałem obywatela żołnierza.
- 5) Rozwijać zmysł społeczny, poczucie solidarności i karności obywatelskiej, zdolności do współpracy dla dobra ogólnego i poczucie zbiorowej odpowiedzialności za rozwój sił twórczych narodu i mocy Państwa Polskiego.
- 6) Wyrabiać zdolność życiową, zaradność obywatelską, poczucie ładu i porządku w życiu jednostkowym i zbiorowym.
- 7) Przyswajając podstawowe wiadomości o Państwie Polskim, prostować błędne pojęcia, uczyć zrozumienia dla zjawisk życia państwowego i przyzwyczajając do aktywnej postawy wobec przejawów życia zbiorowego i potrzeb państwa.
- 8) Budzić ambicję wytrwałej pracy dla Polski, przyzwyczajając do rzetelnego spełniania swych obowiązków i podejmowania dobrowolnych prac obywatelskich dla dobra zbiorowego.
- 9) Ułatwiać członkom pracę nad sobą oraz pogłębianie swego wykształcenia, rozwoju umysłowego, kultury i etyki indywidualnej jak też zwalczanie niebezpieczeństwo powrotnego analfabetyzmu.⁶

W rezultacie pracy prowadzonej według powyższych wskazań organizacje społeczno-wojskowe miały „urobić” obywatela, który umiał nie tylko służyć Państwu, ale także wydobywać z siebie nadwyżkę energii, być wzorem w codziennej pracy dla innych obywateli. Ideałem wychowawczym w organizacjach przysposobienia wojskowego był *obywatel żołnierz* tzn. człowiek łączący w sobie organicznie najbardziej pożądane w naszych warunkach cechy obywatelskie i żołnierskie. Wzorów takich dobrych obywateli żołnierzy do naśladowania dostarczyła przede wszystkim walka o odzyskanie niepodległości w latach 1914-1920. Wychowanie obywatelskie w Polsce międzywojennej zostało zorganizowane w następujący sposób:

⁶ *Zadania w zakresie wychowania obywatelskiego*. CAW, akta WINO, I.300.68.15

- wychowanie obywatelskie prowadziła: rodzina, szkoła, organizacje przysposobienia wojskowego, organizacje sportowe i wojsko;
- wychowanie fizyczne prowadziła: szkoła, organizacje sportowe, kluby sportowe, wojsko;
- wyszkolenie wojskowe prowadziły organizacje przysposobienia wojskowego przy pomocy wojskowej i wojsko.

Obowiązywała zasada jednolitości programów w dziedzinie wychowania obywatelskiego. Rozpocznęła szkoła ze swoim programem szkolnym, następnie obowiązywała w organizacjach społecznych, które prowadziły przysposobienie wojskowe i w wojsku instrukcja o pracy oświatowo-wychowawczej.

Wychowanie obywatelskie i patriotyczne zaczynało się w rodzinie. Wychowanie młodzieży na dobrych obywateli nie było prywatną sprawą rodziny. Organizacje przysposobienia wojskowego miały obowiązek kontaktować się z rodzinami swoich członków oraz mogły wymagać od nich współdziałania w akcji wychowania obywatelskiego młodzieży. W szczególności chodziło o to, aby rodzina wytwarzała atmosferę wychowania patriotycznego sprzyjającą pracy wychowawczej organizacji przysposobienia wojskowego i wojska. Szkoła na pierwszym miejscu wśród celów stawiała wychowanie i kształcenie przyszłych obywateli twórczych oraz świadomych swych obowiązków wobec państwa. Ponadto należało do niej zaprawienie młodzieży do wszelkich cnót obywatelskich a przede wszystkim miłości i przywiązania do własnego państwa.

Organizacje społeczno-wojskowe były dalszym szczeblem w pracy wychowawczej i dlatego rozwijały w swoich członkach nawyki i cnoty obywatelskie zapoczątkowane przez rodzinę i szkołę. Pogłębiały uświadomienie obywatelskie, względnie te cechy wychowawcze wśród dorosłych, które wojsko już zaszczepiło. Ponadto wzmacniały więzi psychiczne łączące obywatela z państwem, aby ułatwiać wojsku pracę nad przysposobieniem narodu do obrony ojczyzny i do zadań związanych z wojną. Służba wojskowa uzupełnia pracę wychowawczą rodziny, szkoły i organizacji, utrwałała ducha żołnierskiego, w młodym pokoleniu wyrabia typ pełnowartościowego obywatela żołnierza świadomego celów walki.

W praktyce organizacje przysposobienia wojskowego w okresie dwudziestolecia międzywojennego prowadziły w bardzo szerokim zakresie kształtowanie postaw patriotycznych i obywatelskich. Jednym z głównych celów organizacji przysposobienia wojskowego była walka z analfabetyzmem. Analfabeci przyjmowani do organizacji mieli obowiązek ukończenia kursu samokształceniowego z tego zakresu. Każda organizacja zakładała (w miarę możliwości finansowych) świetlice, kluby, organizowano stałe i ruchome biblioteki, kluby dobrego czytania książki. Ważnym elementem kształtowania postaw była działalność chórów, orkiestr i teatrów amatorskich. Dużą wagę przywiązywano do obchodów świąt państwowych, kościelnych, wojskowych i organizacyjnych. W czasie tych obchodów obowiązkowa była obecność wszystkich członków organizacji w pełnym umundurowaniu. Organizowano obozy szkoleniowe, sportowe i wypoczynkowe oraz kolonie dla dzieci. Atrakcyjną formą wychowania i kształtowania postaw patriotycznych i obywatelskich dla młodzieży były wycieczki krajoznawcze. Ważną formą wychowania były tzw. czyny obywatelskie indywidualne i zbiorowe, podczas których najczęściej pracowano na rzecz społeczności lokalnej.

Organizacje paramilitarne dały setkom tysięcy młodych ludzi szansę lepszego poznania kraju, pogłębienia wiedzy, umiejętności korzystania ze zdobyczy cywili-

zacyjnych i rozwijania własnych zainteresowań. Każdy z ich członków świadomie czy nieświadomie oddziaływał na otoczenie przekazując najbliższym sąsiadom wartości wyniesione ze służby i wiedzę nabytą na kursach. Niewątpliwie sprzyjało to podnoszeniu ogólnego poziomu wykształcenia, upowszechniało propagowany przez państwo wzorzec obywatela żołnierza oraz kształtowało postawy patriotyczne i obywatelskie społeczeństwa.⁷

⁷ J. Odziemkowski: *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1996, s. 121